

ARHITEKTURA U VOJVODINI (KOMENTAR REALIZACIJA PROTEKLE DECENIJE)

Piše: Slobodan Jovanović

PRISTUP

Kakva je urbanističko-arhitektonska situacija u Vojvodini danas, trideset pet godina posle drugog svetskog rata? Šta je stvoreno sedamdesetih godina ovog stoleća u arhitekturi u Vojvodini? Kojim putem se išlo, kojim karakteristikama i kojim delima se mogu predstaviti savremene tendencije i pojave u Vojvodini u periodu 1970 – 1980. godina?¹

Ako odgovore na postavljena pitanja tražimo i nalazimo u urbanističko-arhitektonskoj praksi, situaciji i realizacijama osme decenije, svesni smo mogućih grešaka, jer za valorizaciju i stručno-kritičku procenu ostvarenih vrednosti u tom periodu još uvek nedostaje celovitiji dokumentacioni i analitički materijal i komentar, ne samo na planu arhitekture i arhitektonskog aspekta urbanizacije, već i ukupnih društveno-ekonomskih i kulturno-istorijskih odrednica sredine u kojoj su određene arhitektonske realizacije nastale, u kontekstu kontinuiteta šireg vremensko-prostornog dešavanja.

Svi dosadašnji napori za prezentacijom urbanističko-arhitektonskih rezultata u Vojvodini, učinjeni su, a i oni koji su u toku, još uvek su samo fragmenti i skice jednog celovitijeg pregleda ideja i prakse na tom planu u Pokrajini za ukupni poratni period. Izvesno je da bi uočavanja i objektivizacija stvarno savremenih tendencija i pojava, s osloncem na jedan takav celovito elaboriran pregled, bili lakši i manje podložni »autorskom« konceptu i kriterijima.

Bilo kakvo bilo, međutim, sledeći prikaz, izbor i komentar ostvarenog, noseći u sebi manjkavosti »autorskog« pogleda, imaju, verovatno, i izvesne dobre strane, jer u sebe uključuju i sobom ilustruju, pored osnovnog sadržaja, i stanje, pojave i tendencije kritičkog sagledavanja tog procesa, tzv. urbarhitektonske prakse u Vojvodini.

U jednom i drugom aspektu predmetne problematike smatramo da je bitno stvoriti, ili bar dati, izvestan doprinos sagledavanju dometa, odlika i efekata iskazivanja naših prezentnih ideja i mogućnosti na društveno-stručnom planu, naravno, kada je reč ne samo o pukoj izgradnji već i o stvaranju prostora za unapređivanje mogućnosti, potreba i uslova za život i razvoj čoveka konkretnog vremena i podneblja Socijalističke Autonomne Pokrajine Vojvodine.

OSNOVNE VREMENSKO-PROSTORNE KARAKTERISTIKE

Bez sumnje, protekla osma decenija ovog veka, u Vojvodini, bila je bogata opštim graditeljskim aktivnostima. Posledice tih aktivnosti nisu samo brojčani pokazatelji rasta, razvoja i obima te izgradnje, već i nove strukture i fizionomije naših staništa i boravišta.

Potvrdu za rečeno ne nalazimo samo mi, već i svi oni koji učine makar i kraće putovanje kroz naše krajeve, gradove i naselja, ili ostvare bar letimičan kontakt s pejzažom Vojvodine.

Godine osme decenije XX veka za Vojvodinu znače izlazak iz perioda relativne zaostalosti u odnosu na ukupne tokove i politiku investiranja, i ulazak u period isto tako relativno intenzivnog i obimnijeg investiranja, posebno u oblast stambene izgradnje, a ne manje i u objekte društvenog standarda ili agroindustrijskog kompleksa.

Bila je to decenija u kojoj je Vojvodina donela Zakon o izgradnji investicionih objekata, Zakon o planiranju i uređenju prostora, Prostorni plan do 2000. godine. U toj deceniji je okončana izgradnja glavne kanalske mreže hidrosistema Dunav – Tisa – Dunav i u značajnom obimu izvršena je rekonstrukcija i dopuna ukupne infrastrukturne mreže, kao osnove za kvalitetniju visokogradnju u celini i za viši nivo urbanog i ruralnog življenja.

Bio je to period otvaranja procesa snažnije i ravnomernije urbanizacije ukupnog vojvodanskog prostora, bez obzira na intenzitet razvoja centara. U sklopu svih dešavanja i aktivnosti u prostoru, arhitektonske realizacije, po svom profesionalnom nivou i kreativnom dometu, počinju da obezbeđuju i prate naše potrebe, ciljeve i želje, iskazane kroz koncept društveno usmerene i druge izgradnje, pomažući tako snaženje i zaživljavanje prvih rezultata tog koncepta.

U praksi ima već ideja i ostvarenja koja su nagoveštaji i klice materijalizacije i vremensko-prostornog prepleta teorije i životnosti naše samoupravne socijalističke stvarnosti.

STANJE

Ono što se na planu urbarhitektonske situacije u Vojvodini tokom osme decenije zapaža i dešava, svojevrsan je prelom iste takve situacije, misli, ideja i prakse u Srbiji, Jugoslaviji i šire. To je odraz susreta, naučenog u našim arhitektonskim školama, od Ljubljane do Skopja, sa svim videnim na putovanjima i u literaturi, a transponovanog i primenjenog u specifičnim uslovima i mogućnostima lokalnih, prirodnih i društveno-ekonomskih dato-

sti, investicione politike i prakse, uz tradiciju planskog artikulisanja prostora i specifične oblikovne i izražajne mogućnosti, tehnologije i tehnike gradnje.

Urbanističko-arhitektonska praksa u Vojvodini dobija, dakle, svoju fizionomiju, pod uticajem konstituisanja i narastanja sopstvenih, društvenih i individualnih kreativnih potencijala pod određenim dejstvom i uticajem koje na stručnu i širu javnost imaju realizacije i graditeljske ideje autora čija su dela ušla ili ulaze na stalno otvorenu arhitektonsku i prostornu scenu Vojvodine, kroz direktne narudžbe, konkurse ili, pak, logikom otvorenog komunikacijskog polja, kroz »tržište« ideja i saznanja.

Povodom arhitektonskih realizacija u Vojvodini, u periodu do 1962. godine, svojevremeno je rečeno da su vojvodanski arhitekti »pratili« sva savremena zbivanja ne samo u okviru naše zemlje, već i u evropskim razmerama.²

Bez obzira na to da li se slažemo ili ne slažemo do kraja s ovakvom ocenom, gledajući s današnje distance na taj period, pa i na vreme do početka sedamdesetih godina, imali smo i u Vojvodini arhitekturu karakterističnu za sve krajeve naše zemlje u tom razdoblju. Ono čime se ipak, u nekim elementima, ona izdvajala iz tog proseka, ili kada se izdvajala, nije se ispoljavalo kroz neku specifičnost sadržaja ili forme, već više kroz određeni nivo »poštenog zanata«, kako u projektu tako i u realizaciji.

Čitav jedan poratni period nicali su i u Vojvodini zgrade uglavnom jasne funkcionalne raščlanjenosti i dispozicije sadržaja, izraženog kroz oblikovanje i obradu, ali bez kompleksa spram ambijenta u koji se situiraju, bez obzira na to da li su u glavnim, karakteristično dugim ulicama i središtima naših panonskih varoši, njihovim preparcelisanim baštama i dvorištima, ili unutar ortogonalnog rastera ušorenih sela, s tradicionalno karakterističnim akcentima profanog i sakralnog sadržaja, u budimpeštansko-bečkom stilu, s tek ponekom infiltracijom međuratne domaće »moderne«.³

Osma decenija arhitektonskog stvaranja u Vojvodini svojevrsan je prelom. Napušta se striktno »praćenje« savremenih zbivanja. Ono se ogleda u odustajanju od prenošenja ili interpretacije »internacionalističkog stila« i koncepta i usmerava se na puteve i perspektive autonomnosti izraza, logičnog za strukturu, poziciju, tradiciju i mogućnost jedne specifične, višeslojne, višenacionalne, geografski, društveno-politički, socio-psihološki osobene sredine, ambijenta i pejzaža kakav je vojvodanski.⁴

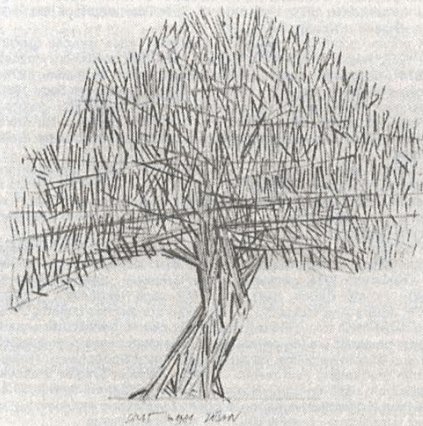
Uz pozitivne posledice prisustva »dalekih odjeka novog brutalizma«⁵ i svih potonjih tendencija, uključujući i postmodernističku, ali i pomodnog, dezorijentisanog, konfuznog arhitektonskog importa, puštenog preko domaće crtačege stola i ruke ovdašnjeg arhitekta, težnja ka autonomnosti arhitektonskog izraza i autohtonosti arhitektonskog jezika tokom osme decenije, postaje sve izrazitija.

Naznačena težnja samo podvlači činjenicu da se arhitektonsko stvaralaštvo u Vojvodini još uvek raspinja između objektivnih mogućnosti prostora, u medurečju Tise, Dunava i Save, i subjektivno željeni uslova, onog šireg prostora, dalje od izvora i utoka tih reka, ostvarujući na taj način jednu od mogućih i prisutnih linija kontinuiteta u problematizovanju arhitektonske prakse u Vojvodini.

U ovako sagledanom rasteru, autori arhitektonskih realizacija nastalih u osmoj deceniji u Vojvodini nalaze se na tri osnovna pravca kretanja:⁶

I Na liniji po kojoj se razrađuje koncept otvaranja vizura za nove mogućnosti suštinski spoznatih, protumačenih i interpretiranih opštih oblika i deja arhitektonskog izraza i stavova;

II Na liniji uspostavljanja kreativnog dijaloga s baštinenim graditeljstvom;

III Na liniji po kojoj se u obradu tekućih zadataka uvodi evropski kultivisan odnos prema problematici likovnog u arhitekturi.

Na sva tri konstatovana pravca, tokom vremena, prisustvo nekih autora je zapaženije i izrazitije. Neki autori se od tih pravaca udaljavaju, a neki novi im pristupaju.

Otkriva se, međutim, u svemu tome i jedna sve prisutnija dimenzija kojoj se nadrastaju vrednosti pojedinih i pojedinačnih realizacija. Svedoci smo, naime, nastojanja, napora i rezultata da se investitorska sredstva i projektantski, arhitektonski angažman udružuju, s ciljem oplemenjivanja i osmišljavanja međuprostora zgrada, blokova ili pojedinih arhitektonskih kompozicija. To udruživanje usmerava se na zadatke sadržajnog, funkcionalnog i likovnog obogaćenja, opremanja i obrade javnih površina i prostora naših gradova, naselja i životne sredine.⁷

Sve viši zahtevi u pogledu unutrašnjeg uređenja i obrade stanova i javnih boravišta i sastajališta, radnih i rekreacionih prostora, aktuelizuju potrebu sve veće pažnje u tim poslovima i saradnje arhitekta i likovnog umetnika.

Konfrontacija arhitektonskih realizacija u Vojvodini s realizacijama iz drugih naših sredina, odnosno istovremena mogućnost sagledavanja rezultata arhitektonskog stvaranja u celoj zemlji, mogla bi biti, a to bismo želeli, mogućnost za još jednu proveru određenih efekata i kvaliteta od opšitijeg značaja za sve, a posebno za arhitekturu u Vojvodini. Dotle, traju naša uverenja.

NAPOMENE:

1 Na neka od postavljenih pitanja pokušali smo da odgovorimo 1977. godine, povodom izložbe »Arhitektura u Vojvodini od '70. do '77« početkom ove 1981. godine, takođe povodom izložbe pod istim naslovom, ali za period od poslednje tri godine. (Vidi katalog izložbe Galerije »Lazar Vozarević«, Sremska Mitrovica, maj 1977. i maj 1981.)

Izvestan uvid u zbivanja dobija se iz povremenih prikaza ili hroničarskih beleženja i komentara realizacija dešavanja na planu arhitektonskog aktiviteta u dnevnoj štampi, kao i iz stručne publicistike, iz sadržaja dela izloženih na Novosadskom oktobarskom salonu (od 1976. godine do danas), te na još ponekog prigodnog izložbi, kakva je bila, na primer, ona koju je priredio GIK »Banat«, RO »Projektin biro« u Zrenjaninu, povodom svoje 25-godišnjice, u jesen 1979. godine u Ečki.

Mnoge izložbe konkursnih predloga za veliki broj arhitektonskih programa i zadataka, čije rešenje je tim putem u Pokrajini traženo, takođe pružaju određenu sliku i pogled. Tu su i dela apostrofirana društvenim priznanjima i nagradama, kakva su na primer: Dečje selo u Sremskoj Kamenici (1975), Radnički dom u Novom Bečeju (1976), stambene zgrade u Novom naselju u Novom Sadu (1979) ili dečje ustanove u Bačkom Gradištu (1974) i Aleksu Santiću (1980), »Borbine« zgrade dodeljene u Pokrajini, odnosno niz nagrađenih realizacija tokom deset i više godina u Novom Sadu (Oktobarska nagrada grada) ili nešto ređe nagrađivana dela na Novosadskom oktobarskom salonu. U katalogu izložbi arhitektonskih realizacija u Galeriji »Lazar Vozarević« u Sremskoj Mitrovici, koje smo na početku ove napomene citirali, dat je iscrpno pregled napisa o arhitektonskim realizacijama u Vojvodini, o napisima povodom njih od 1970. do 1981. godine i pregled izložbi za taj period, te pregled arhitektonskih konkursa raspisanih u periodu od 1970. do 1977. godine, pa se stoga ovi podaci ovde ne ponavljaju.

2 Izložba »Arhitektura Vojvodine«, »Vesti iz društva i saveza«, Bilten SAS, 1. NS, NIP »Forum«, NS, 1963. (Beleška o izložbi održanoj juna 1962. godine u Novom Sadu, Pančevu, Zrenjaninu i Sr. Mitrovici).

3 Ilustracija radi navedimo samo nekoliko objekta, na primer: internat i škola hemijsko-tehnološke struke, autora Lije Kostića i Miroslava Vujčića, 1962. u Novom Sadu, stambeno-administrativna zgrada s restoranom, autora Bogdana Gadanskog, 1963. u Pančevu, Higijenski zavod, autora Vladimira Šolmase, 1963. u Zrenjaninu.

4 U periodu do 1970. godine zapažena su ostvarenja iz sebe ostavili: Sibin Đorđević, Aleksandar Kelemen, Pavle Žilnik, Zora Pajkić, Tatjana Savić, Nada Novaković-Babić, Petar Jankov, Imra Farkaš, Voja Midić, Živorad Bugarski, Rada Janjetov, Rista Šekerinski i drugi od domaćih, kao i Milorad Macura, Ivo Kurtović, Dragutin Novaković, Kazimir Ostrogović i još nekolicina sa strane. Uz ova imena u praksi su već prisutni Moroslav Krstonošić, Miodrag Lozić i Milan Matović.

5 Zoran Manević, »Daleki odjeci novog brutalizma«, »Umetnost«, Beograd, 17/69 (povodom radničkih stanova u Ledincima – Rakovac, autora Dušana Krstića, 1968. godine).

6 Na prvom pravcu, bez obzira na određene razlike u motivaciji za opredeljenje i normalno razumljive razlike u rezultatima stvaranja tokom vremena, nalazimo Dušana Krstića (centar mesne zajednice u Novom Sadu, škola u Erdviku, 1970. godine, dečja bolnica u Novom Sadu, 1972. godine, stambeni kompleks na Limanu u Novom Sadu, 1977. – 1980/81. godine), Milorada Miliđragovića (osmogodišnja škola u Baču, 1971. godine, SUP u Vrbasu s koautorom Miodragom Conićem, 1977. godine), Ludašić Dežeta (stambeni objekti u Subotici, 1977. i Računski centar u Subotici 1980. godine) ili Blagoja Rebu, s možda najizrazitijim sklonostima postmodernoj (SUP u Novom Sadu, 1974. godine, Robna kuća »Lesnina« u Novom Sadu, 1976. Vojvodanska banka u Novom Sadu, 1978. i SUP u Bečeju 1980. godine). Na ovom pravcu nekim svojim radovima nalazi se i Milan Matović (»Elektrovojudina« u Novom Sadu 1977.) i nekim radovima Miroslava Krstonošić (Hotel »Park« u Novom Sadu 1980).

Na drugom pravcu, počev od adaptacije »Birca kod Sante« u Zrenjaninu, preko galerije u Opopu, s koautorom Spasojeom Krunićem 1970. do spomen-muzeja batinske bitke na Dunavu, nedaleko od Bezdana, 1981. godine, stalno pratimo Milorada Berbakova, a nalazimo se s Tatjanom Šavčič (dom na Brankovcu 1970, dečji vrtić u Sr. Kamenici 1971. i Novom Sadu, Dečje selo u Sr. Kamenici), s grupom Jožef Tot, Natko i Olga Marinčić i Moroslav Grujić 1975. godine, s Perom Fa (hotel u Botošu 1974, Dom kulture u Pećinama 1979. godine), Momirom Janjatovićem (Osnovna škola u Aleksu Santiću 1976, samousluga u Aleksu Santiću 1980. godine), Miroslavom Krstonošićem (Lovački dom u Plavni 1980), Veselinom Matejinom (stambeno-trgovačka zgrada u Zabuju 1974. godine), Simom Jančićem (dečji vrtić u Aleksu Santiću 1980. godine), Milošem Vojnovićem (Motel »Platan« u Plandištu 1980. godine) i s nekim radovima Aleksandra Kelemena (stambeno-poslovni blok u Subotici 1974. godine), Miodrage Lozića (zgrada OZ-a »Vojvodina« u Novom Sadu 1976. godine, višenamenski objekat u Višnjicima 1980. godine), Petra Jankova (»Cineoptic« u Novom Sadu 1978. godine), Milana Marčića (stambeni niz u Karadorđevu 1979.) i još nekima. Specifičan doprinos dao je tom pravcu Dragan Ivković (Robna kuća »Šipad« u Novom Sadu 1971. godine).

Na trećem pravcu izrazito je prisustvo i doprinosi Tibora Benca (portirnica fabrike »Toza Marković« u Kikindi 1972, Radnički dom Novi Bečej, s koautorom Ratkom Novakovićem (dečji vrtić u Bačkom Gradištu 1974. i dečji vrtić u naselju »Vladimir Rolović« u Zrenjaninu 1978. godine), kome se priključuje Albert Josipović (dečja ustanova na Novom naselju u Novom Sadu 1980. i na Telepu 1979. godine, te objekti osnovnih škola na istim lokacijama u Novom Sadu 1980. godine), Slavko Županski, Bora Radusimović, Radoje Cvetković (stambeni blokovi u Novom naselju u Novom Sadu 1979. godine) ili Đorđe Grbić (stambeni blok u Kosovskoj ulici u Novom Sadu 1979. godine, Hotel »Banja« u Kanjiži 1979. godine) i još neki.

Autori poslednjih navedenih objekata unose svojim radom u arhitektonsko stvaralaštvo u Vojvodini dinamičnost, temperament, specifičnu upotrebu oblikovanih elemenata i materijala. Uz prisustvo evropski tradicionalnog odnosa prema problematici likovnog u arhitekturi, ovde se susrećemo i sa specifičnim tretmanom odnosa prema ambijentu, lokalnom koloritu i osobnosti urbanog prostora i pejzaža u širem smislu.

Po nekom čudnom kliču, među realizacijama grupisanim na tri pobrojana pravca, manje-više, bliže ili udaljenije, nalaze se objekti kakvi su na primer: institutske zgrade fabrika (»Servo Mihalj« i Toza Marković« u Zrenjaninu 1974. godine i škola u Grebencu, autora Vase Prijljeva, ugaoi stambeno-poslovni objekti u Novom Bečeju 1980. autora Miodraga Rakočevića, ili stambeno-poslovni objekti u Prigrjevcu 1976, autora Ane Isaković i dr, koji, kao kompromis između tih stremjenja i drugih mogućnosti, postaju svojevrsna realnost i sve češće su prisutni. Nameću se sigurnošću, solidnošću i merom koja je rezultat ne samo vredan pažnje, već, na izvestan način, i asocijacija na nešto od onih kvaliteta što nam ih je u drugim uslovima, na drugi način i na drugom nivou, svojevremeno pružao jedan od često prisutnih graditelja u ovoj ravnici – veliki Vrščanin Dragiša Brašovan.

Ovom poslednjem napomenom vraćamo se nekim početnim tvrdnjama koje se svode na to da valorizacije savremenog stvaralaštva ne može biti bez temeljnog razumevanja suštine i smisla razvojnog procesa i bez istraživanja i korena ishodišta sadašnjeg stanja.

7 Ovde treba podsetiti na specifičnu urbanu transformaciju jednog izrazito ruralnog lokaliteta kakav je Panonija (novozgrađeni gradić – naselje kraj Bačke Topole), na novoformiran stambeno-rekreativni centar »Ritić« kraj Čelareva, nedaleko od Bačke Palanke, na artikulaciju centralnog prostora sela Prigrjevice, Jarmene, Višnjiceva i niza drugih, na revitalizacione zahvate u centrima Bečeja, Sombora, Subotice, Sremske Mitrovice i najizrazitije u Novom Sadu (pešačke zone, trgovi), ili na novooblikovane rečne obale (Novi Bečej, na primer), pri čemu se na ilustrativan način potvrđuje i kod nas svojevremeno izneta teza da su čuvanje zatečenog, rušenje i građenje samo delovi jednog istog, jedinstvenog procesa – kreativnog stvaranja novog.

(Vidi: S. J. »Rušenje, čuvanje i građenje – jedinstven proces«, »Polja«, 119/120, NS, 1968.)

razgovor o likovnom stvaralaštvu

da li se krug zatvorio?

Uredništvo »Polja« je, u nastojanju da pokrene određena pitanja iz kulturnog i umetničkog života Novog Sada i Vojvodine, organizovalo razgovor (krajem marta) s nekolicinom likovnih umetnika i kritičara. Ovaj razgovor i izbor sagovornika ne pretenduju na to da budu u svim aspektima reprezentativni, međutim, verujemo da ovakav postupak otvara mogućnosti za uspostavljanje i proširenje dijaloga o tekućim i bitnim pitanjima likovnog i kulturnog života, kao i mogućnost da se određeni aspekti ove problematike sagledaju u širem kontekstu. »Polja« će ubuduće ovu svoju rubriku držati otvorenom kako za likovnu problematiku, tako i za ostale aspekte kulture i stvaralaštva, što znači da će nastojati da proširuju krug sagovornika, a i krug tema.

(Donosimo skraćenu verziju razgovora.)

»Polja«: U samom početku pokušaćemo da izvesne aspekte likovnog života i umetnički sagledamo kroz činjenicu da Novi Sad nema reprezentativnu likovnu manifestaciju, koja bi na određen način afirmisala likovnu umetnost u jugoslovenskim i svetskim razmerama i informisala nas o relevantnim kretanjima u modernoj umetnosti. Postavlja se pitanje: u kojoj meri jedna reprezentativna izložba, koja ima tu funkciju, kao, recimo, Novosadski salon, koliko ona utiče na emancipaciju i otvaranje ovog podneblja u širem smislu, i koliko ona utiče na valorizaciju umetnosti?

Mladen Marinkov: Novosadska i vojvodanska umetnost, pre svega je umetnost mladih. Ovde ne mislim mladih po godinama. Njihova se umetnost najbolje sagledava na jugoslovenskim manifestacijama: Bijenale mladih u Rijeci, delom Oktobarski salon u Beogradu, zatim niz manifestacija mladih, Zagrebački salon grafike, itd. Mislim da bi se tu, ako bi se napravio neki presek, moglo zaključiti da se nešto istinski dešava kod nas, i to u širem kontekstu. Mislim da u Novom Sadu i Vojvodini nema nekih likovnih manifestacija koje otvaraju ove prostore i prikazuju pravu sliku stvaralaštva koje se dešava ovde i sada. Ima tu nekih manifestacija koje se s vremenom na vreme organizuju, ali te izložbe i nisu u pravoj funkciji afirmacije umetnosti u ovom smislu, jer su to neke sitne samostalne izložbe, ili opet krupne i veće izložbe bez nekih posebnih ambicija. Meni je žao što ovde nije prisutno više ljudi, verovatno bi se tada postavilo i više pitanja koja jednom moraju biti postavljena.

Miloš Arsić: Predstavljanje vojvodanske umetnosti jugoslovenskoj javnosti ide dosta dobro; možemo se pohvaliti s jednom izložbom u Ljubljani, za koju se nije tako mnogo čulo, a bila je dobra. Ta izložba predstavlja naš trenutak i mi smo na njoj predstavili sve ono što je vredno pažnje u sedamdesetih godinama. No, poslednjih godina – dve kao da je sve nekako stalo i stvarno se stiče utisak da se baš ništa ne dešava. Tačnije, sve se nekako utišalo odmah posle 1977. godine. Međutim, ovaj drugi deo mnogo je zanimljiviji: činjenica je da u Novom Sadu ima puno galerija i one rade po

